

Wyrażenia z kwaziapozycjami w najdawniejszej polszczyźnie

Piotr Zbróg

Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach

Jan Kochanowski University of Kielce

ul. Żeromskiego 5, 25-369 Kielce, Polska

Email: zbrog@interia.pl

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9512-4027>

Zainteresowania naukowe: składnia, kultura języka, komunikacja językowa

Research interests: Syntax, Language culture, Linguistic communication

Abstrakt. W artykule opisano staropolskie konstrukcje zawierające wyrażenia i zwroty, konstytuowane wokół takich elementów, jak *imię*, *imieniem*, *na imię*, *rzeczony*, *czusz*, *słowie*, *to jest*, np. *gora wysoka na imię Tabor*; *dziedzina rzeczona Zakrzewo*; w *mieście*, *jemuż jimię Kamon*. Jak udowodniono, naśladowały one pod wieloma względami typowe grupy z przydawkami apozycyjnymi. W wielu wypadkach używano ich w tekstach zamiennie, np. *zwoleńnik*, *czusz Jan / zwoleńnik Jan*; *rzece imię jest Jijon / rzeka Jijon*; *na gorze rzeczony Galaad / ku gorze Galaad*. Ze względu na cechy budowy oraz swoiste ograniczenia składniowe analizowane konstrukty stopniowo wychodziły z użycia wobec ekspansywnych i eksploatowanych do współczesności grup apozycyjnych. Ich stosowaniu nie sprzyjały analityczna budowa i utrudnienie w zakresie powielania schematu syntaktycznego. Składały się bowiem z większej liczby składników niż syntetyczne apozycje. Opisane w artykule wyrażenia funkcjonowały przed wszystkim w polszczyźnie średniowiecznej, ale na przykład *na imię* pojawiało się jeszcze w XVII wieku, a *imieniem* także we współczesnym języku polskim. W literaturze uznawano czasem frazy na przykład z *czusz / toczusz*, *to jest* czy *słowie* za apozycje. Jednak z uwagi na cechy definicyjne grup apozycyjnych należy je wyłączyć z tego zbioru.

Słowa kluczowe: składnia języka polskiego; wyrażenie z kwaziapozycją.

Expressions with Quasipositions in the Oldest Polish Language

Abstract. The article describes Old Polish constructions containing expressions and phrases constituted around such elements as *name*, *for name*, *mentioned*, *czusz*, *word*, i.e., e.g. *high mountain for the name of Tabor*; *said area Zakrzewo*; *in the city, his name is Kamon*. As has been proven, they largely imitated typical groups with appositive adjectives. In many cases, they were used interchangeably in texts, e.g. *follower*; *czusz Jan / follower Jan*; *the river's name is Jijon/Jijon River*; *on the mountain of Gilead/toward the mountain of Gilead*. Due to the peculiarities of their structure and specific syntactic limitations, the analyzed constructs gradually go out of use in relation to the expansive and hitherto exploited appositional groups. Their use was not favoured by their analytic structure and the complexity of the duplication of the syntactic scheme. They relied on a greater number of components than synthetic appositions. The expressions described in the article functioned mainly in medieval Polish, but, for example, a proper name was still found in the 17th century, and the proper name was also found in modern Polish. In the literature, phrases such as *czusz / toczusz*, *to jest*

Submitted 15 December 2023 / Accepted 16 February 2024

Iteikta 2023 12 15 / Priimta 2024 02 16

Copyright © 2024 Piotr Zbróg. Published by Vilnius University Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License CC BY 4.0, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium provided the original author and source are credited.

or *słowie* were sometimes treated as appositions. However, due to the definitional features of appositional groups, they should be excluded from this set.

Keywords: Polish syntax; expression with quasiposition.

Wstęp

Celem w niniejszym opracowaniu jest systemowe omówienie konstrukcji naśladowujących wyrażenia z apozycjami. Do zasobu elementów konstytuujących owe ekwiwalenty apozycji w najdawniejszej polszczyźnie włączono w niniejszym opracowaniu następujące wyrazy i wyrażenia: *imię, imieniem, na imię, rzeczony (wezwany, nazwany), czusz, toczusz, słowie, to jest*. Badaniem objęto zabytki języka polskiego i można przyjąć, że wynotowano z nich wszystkie wypowiedzenia zawierające wyliczone jednostki.

Grupa apozycyjna to dwuargumentowe, bezspójnikowe i koreferencyjne wyrażenie typu *miasto Kraków, Szczepan podkomorzy, anioł Gabryjeł*, którego ośrodkami są rzeczowniki lub ich dystrybucyjne ekwiwalenty; pierwszy linearnie składnik to podstawa apozycji, drugi to apozycja (por. Kallas, 1980; Zbróg, 2020). Apozycje w grupach nominalnych już w najdawniejszych pełniły niezmiennie aż do współczesności m.in. funkcje restryktywne (np. *dziedzina Włostowe, puszcza Syn*), deskryptywne (np. *Abijatar biskup, Dawid krol*) lub obie równocześnie (np. *ksiądz pan*); były konotowane (np. *słowo „pokłada”*) lub nie (np. *ksiądz Mikołaj*); mogły być strukturami rekurencyjnymi: *Owa zaprawdę Chore syn Iznar, syna Kaatowa, syna Lewi, a Datan[aj] i Abiron synowie Elijabowi, i Hon syn Felechow z synow Rubenowych powstali byli przeciw Mojżeszowi* (BZ Num XVI); apozycja występowała w związku zgody z podstawą (np. przez *Jezu Krysta, Syna*), była rządzona (np. wyczenie *dziedziny Morawcewo*) lub nie podlegała akomodacji (np. *słowo „zawždy”*) (Kallas, 1980; Zbróg, 2014).

Oprócz typowych grup apozycyjnych w najdawniejszej polszczyźnie pojawiały się także konstrukcje je naśladowujące: pełniły podobne funkcje i pod wieloma względami można je uznać za tożsame z apozycjami. Stanowiły one jednak bardziej złożone struktury, co mogło skłaniać użytkowników polszczyzny do zamiany ich na typowe apozycje. Przykłady interesujących nas kwaziapozycji znajdują się w zdaniu: *Gabryjeł, był posłan od Boga do miasta galilejskie ziemie, jemuż imię Nazaret, do dziewice, jeżże imię Maryja* (Rozm 46). Zaznaczone jednostki można byłoby uznać za swoistych przodków typowej apozycji, znajdujących się w ekscerpacjach: *A wstąpił też Jozef od Galilejej z miasta Nazaret* (Zam Luc II 4) albo *że dziewica Maryja w żywocie swej matki była poświęcona* (Rozm 2).

W dalszej części artykułu omówione zostaną główne typy owych ekwiwalentów apozycji. Występowały one realnie na powierzchni syntaktycznej, tekstowej i w badanych zabytkach stosowano je często wymiennie z apozycjami. Predestynowane były do tego konstrukcje, w których funkcję apozycji pełniły nazwy własne. W późniejszych fazach rozwoju polszczyzny konstrukcje te stopniowo zanikały jako mniej funkcjonalne niż apozycje. Wspominała o nich Krystyna Pisarkowa (1984) jako o „konstrukcjach zapomnianych”. Podawała ona czasowniki, rzeczowniki czy spójniki wprowadzające nazwę własną, które można by pominąć. Jednak ze względu na to, że większość materiału po-

chodziła z „Kazań gnieźnieńskich”, ich lista oraz analiza m.in. wymagań składniowych nie była wyczerpująca.

Budowa jednostek kwaziapozycyjnych, ukonstytuowanych wokół elementów typu *imię, rzeczony, czusz, słowie, to jest*, naśladowała strukturę grup apozycyjnych, por. w zdaniu <Szu>ka cię **ociec moj, Saul, zabić** (BZ Jud XVI) grupa składała się z podstawy – *ociec* – oraz apozycji – *Saul*. Zaś w zdaniu: *Naśladował Jesusa Szymon Piotr i iny **zwolenik, czusz Jan*** (Rozm 659) podstawą apozycji byłby człon *zwolenik*, zaś za kwaziapozycją – *czusz Jan*. Po elipsie *czusz* pozostałaby w zdaniu właściwa grupa apozycyjna: *zwolenik Jan*.

Analizowane konstrukcje funkcjonowały przed wszystkim w polszczyźnie średnio-wiecznej, można było odnaleźć je także w tekstach późniejszych, np. frazy z *na imię* pojawiały się jeszcze w XVII wieku, a wprowadzający nazwę własną – *imieniem* – występuje nawet współcześnie (Pisarkowa, 1984).

Uwag na ich temat w literaturze jest niewiele. Krystyna Pisarkowa (1984, s. 131) interpretowała wprowadzanie w „Kazaniach gnieźnieńskich” *nomina propria* elementami typu *na imię* jako przejaw nieznamości ich przez autora tekstu, a ich brak – za dowód owej znajomości. Imię obce miało być w tym kontekście uznawane za cytat. Badania własne nie potwierdzają tego spostrzeżenia, gdyż w wielu zabytkach nawet imiona już użyte wcześniej w tekście lub ewidentnie znane czytelnikowi lub autorowi przekładu (np. *Maryja, Elżbieta, Jan*) wprowadzono za pomocą formuł właściwych dla kwaziapozycji, por. wcześniej: *A był tu jeden z jego **zwolenikow, Jan ewanjelista, jen leżał na piersiach milego Jesukrysta*** (Rozm 551); dalszy fragment: *Naśladował Jesusa Szymon Piotr i iny **zwolenik, czusz Jan*** (Rozm 659).

Omówione niżej ekwiwalenty grup apozycyjnych stosowano niejednokrotnie zamiennie z typowymi grupami. Niektóre z nich pojawiały się jedynie w wybranych zabytkach.

1. Za pomocą rzeczownika IMIĘ w różnych formach włączano do wyrażenia nazwę własną. W zabytkach odnaleziono kilka sposobów wykorzystania tego elementu jako ośrodka syntaktycznego.

Swoiście pierwotna struktura z IMIĘ jako podmiotem występowała w zdaniach typu: *A drugiej rzece **imię jest Jijon*** (BZ Gen II) lub: *I jimiał jest Heber **dwa syny: jednemu jimię było Falech**, <...> a jego bratu **jimię było Jaktan*** (BZ Gen X).

Przekształcano je i wskutek elipsy powstawały wypowiedzenia bliższe formalnie grupom apozycyjnym, np.: *Imię pirzwej rzece **Fyzon*** (BZ Gen II) oraz *A byli synowie Saulowi: Jonata a Jesui, a Melchyzua, a **jimiona dwu dziewczku** <jego>: **jimię pirworodnej Merob a jimię mniejszej Mikol*** (BZ Jud III)¹.

W przykładzie: *A **jimię żenie Saulowie *Achynone, dziewczka Achymas, a jimię książęciu, jen był nad jego rycerstwem, Abner, syn Nerow, jen był strycznzny brat Saulow*** (BZ Jud XIV) widać kompilację typowej apozycji z jej ekwiwalentem opartym na rzecz-

¹ To zdanie wskazuje, że niekoniecznie kwestia znajomości postaci czy ich imion determinowała posłużenie się wyrazem IMIĘ i użyciem nazwy własnej. Imiona synów Saula podano po raz pierwszy w zabytku bezpośrednio, imiona córek – zapowiedziano konstrukcją z IMIĘ. Nie uzasadnia tego ich postać – co ciekawe męskie imiona kończyły się na *a*, zaś żeńskie – spółgłoską, co w oczywisty sposób mogłoby zmylić odbiorcę. Zatem raczej chodziłoby o zabieg stylistyczny i – co w wypadku przekładów Biblii zasadnicze – o nawiązanie do treści oryginału.

zowniku IMIĘ. W tym wypadku zbiegły się funkcja restryktywna (*jimię Achynone, jimię Abner*) z deskryptywną (*dziewka, syn*).

IMIĘ występowało też jako człon zdania podrzędnego wobec apelatywu, wprowadzając nazwę własną, np.:

- I umarł Jair, i pogrzebion **w mieście, jemuż jimię Kamon** (BZ Jud IX);
- A szóstego miesiąca posłan jest anjoł Gabryjeł od Boga do **miasta** galilejskiego, **chtoremu jimię Nazaret** (Zam 288).

Tego typu struktury – skonfrontowane – mogły zawierać albo kwaziapozycję, albo typową apozycję, por.:

- do **dziewice, jejże imię Maryja**, która była za Jozefa oddana (Rozm 49); **...dziewica Maryja...** poszła barzo ręcze w gory... (Rozm 52).

IMIĘ czasem pojawiała jako składnik wyrażenia w postpozycji, co dawało postać niemal klasycznej apozycji:

- Nie kłaniaj się bogu cudzemu, **Pan, Mściciel jimię jego**, Bog jest *obronca (BZ Ex XXXIV).

Wiele z powyższych konstrukcji miało swe źródło w Biblii, stąd przekład stanowił często odzwierciedlenie oryginału. Jednak tłumacz wcale nie musiał naśladować pierwowzoru, por.:

- ad virginem desponsatam viro, **cui nomen erat Ioseph** de domo David, **et nomen virginis Maria** (Luc 1, 27);
do dziewice poślubionej **mężowi, chtoremu jimię było Jozef**, z domu Dawid, a **jimę dziewice Maryja** (Zam 288);
do **dziewice, jejże imię Maryja**, która była za Jozefa oddana (Rozm 49).

W „Ewangeliarzu Zamoyskich” dokonano wiernego odwzorowania łacińskiej konstrukcji z NOMEN, zaś w „Rozmyślaniu przemyskim” jedno NOMEN – w odniesieniu do *Józefa* – pominięto.

W przekładzie innego fragmentu Biblii dodano z kolei zmodyfikowany wariant – NA IMIĘ – o którym nieco dalej – choć można było zachować oryginalną grupę apozycyjną:

- Dicit autem **Iudas Iscariotes**, unus ex discipulis eius, qui erat eum traditurus (Jo 12, 4);
Tegodla rzekł jeden s jego zwolników **na imię Judasz Skaryjot**, który ji miał zdradzić (Rozm 443).

Już te przykłady wskazują na konkurowanie ze sobą różnych sposobów wprowadzania restryktywności wybranych obiektów, choć niekiedy sposoby przekładu istotnie się nie różniły, por.:

- In mense autem sexto missus est angelus Gabriel a Deo in civitatem Galilaeae, **cui nomen Nazareth** (Luc 1, 26);

A szóstego miesiąca posłan jest anjoł Gabryjeł od Boga do **miasta galilejskiego, chtooremu jimię Nazaret** (Zam 288);

...anjoł, jen <...> Gabryjeł, był posłan od Boga do **miasta galilejskie ziemie, jemuż imię Nazaret** (Rozm 49).

2. Wariant NA IMIĘ stanowił kolejny ośrodek wyrażenia o funkcji apozycji, np.:

- Kiedy to znowił miły Jesus, przystąpiwszy ku jemu Żyd licemiernik **na imię Szymon** (Rozm 319);
- Stało sie dalej, gdyż szli, <a on wszedł> w jedno **miasto na imię Betanija** (Rozm 340);
- Tako miły Jesus przyszedł ku Gorze Oliwetnej, pod którą była jedna **wioska na imię Jetsemani** (Rozm 591);
- **Książę** jedno żydowskie **na imię Jairus** przyszło ku Jesusowi (Rozm 221).

Wyrażenie NA IMIĘ, stabilne formalnie i składniowo we wszystkich tekstach, zapowiadało wystąpienie nazwy własnej, rzadziej apelatywu. Całość przypominała grupę apozycyjną, por.: *wioska na imię Jetsemani* – *wioska Jetsemani*. Było to jeszcze bardziej wyraziste, gdy zmieniał się szyk – wtedy NA IMIĘ stawało się zbędne, choć przecież występowało jako dopełnienie deskrypcji, por.:

- *Stalo sie, kiedy miły Jesus przybliżał sie ku Jerychu, k temu miastu, ślepy jeden, syn Tym[ot]eow, Bartymeusz na imię* (Rozm 405);
- a jedna **niewiasta Marta na imię** przyjęła ji w swoj dom (Rozm 340).

Wyrazistym przykładem tego są zdania następujące po sobie w „Rozmyślanii przemyskim”. W pierwszym wystąpiła kwaziapozycja, w drugim – już apozycja: *I wiodł je na stronę na **gorę wysoką na imię Tabor**. Jozefus mowi, iże ta **gora Tabor** leży cztery mile od Nazaret* (Rozm 366)².

Konstrukcje z NA IMIĘ odnotowywano także w kolejnych wiekach, jednak jako kontekstowy ekwiwalent grupy apozycyjnej pojawiały się coraz rzadziej (Pisarkowa, 1984). Trudno dopatrywać się tu jednak jakiegoś zabiegu mającego na celu wprowadzenie nieznannej nazwy własnej. W „Rozmyślanii przemyskim” – gdzie posługiwano się nią najczęściej – w podobnych miejscach stawiano uproszczoną apozycję, zatem zapewne można byłoby NA IMIĘ zaliczyć do swoistego stylu autora przekładu apokryfu.

Wyrażenie NA IMIĘ wyjątkowo otwierało miejsce dla apelatywów:

- Jest jeden **rodzaj ptaszy, na imię szpak**, jen jał przepowiedać głosem człowieczym (Rozm 88);
- Tu sie poczyna wykładanie, ktore **modlitwa boża, pacierz na imię** wezwana (Rozm 275);

² Krystyna Pisarkowa (1984) dowodziła, że NA IMIĘ nie wpływało na formę nazwy, która miała być uzgadniana z rzeczownikiem. Podawała przykłady: *Powstał był zacny człowiek na imię Leptynes; Jako Niemiec jeden w Rzymie, potkawszy preceptora swego późno w wieczór na imię Filipa Baroarda rzekł mu*. Tymczasem w zabytkach wskazać można przykłady zarówno składni zgody: *izę po mem wstąpieniu posłę tobie jednego **zwolenika na imię Judę Tadeusza*** (Rozm 236) oraz składni rządu: *a też iżec ma jennego **uczenika** swego barzo jemu podobnego, boć jest taki[e] i telki[e], na imię **Jakub Mniejszy, syn Alfeow*** (Rozm 617).

- Jest jeden **rodzaj ptaszy, na imię szpak**, jen jął przepowiedać głosem człowieczym (Rozm 88).

W pierwszym zdaniu ekwiwalent apozycji pełnił funkcję deskryptywną, w pozostałych dwóch podano synonimy rzeczowników.

3. IMIENIEM mogło wystąpić jako składnik wyrażenia o funkcji apozycji, np.:

- odjadże to wynidą końce ku **wsi jimieniem Adar** (BZ Num XXXII);
- Był dniow Heroda, krola żydowskiego, **kapłan** niechory **jimieniem Zacharyjasz**, z strony Abijasza (Zam 286–287).

Rzeczownik ten występował tu jako najbardziej syntetyczny zapowiednik nazwy własnej³.

IMIENIEM w postpozycji wobec nazwy własnej przybliżało wyrażenie do formalnej apozycji, por.: *I był człowiek z faryzeuszow **Nikodem jimieniem, ksiączę żydowskie*** (Zam Ioh III).

Wymienność kwaziapozycji z apozycjami pojawiła się nawet w obrębie jednego wypowiedzenia. W poniższym zdaniu raz użyto konstrukcji z IMIENIEM, a zaraz po niej – apozycji w tej samej funkcji:

- To tak gdyż się było stało, powiedali Abra<ha>mowi, że żona brata jego Nachora porodziła syny: **jimieniem Hus** pirwszego, a [po] *Hus **brata jego, Chamuela** (BZ Gen XXII). Człon konstytutywny IMIENIEM otwierał miejsce dla *nomina propria*.

4. CZUSZ, TOCZUSZ według *Słownika pojęciowego języka staropolskiego* (2020)⁴: „wprowadzały wyraz lub zdanie: a. o treści uściślającej, wyszczególniającej ,to jest, mianowicie, id est’; b. o treści synonimicznej ‘czyli, id est’; c. o treści komentującej ‘czyli inaczej mówiąc, id est’”. Były to elementy konstytuujące zastępniki grup apozycyjnych w zabytkach. Warto wspomnieć, że w niektórych opracowaniach za apozycje uznawano elementy wprowadzane za pomocą spójnika *mianowicie* (np. Klemensiewicz, 1948). Krystyna Kallas wykluczyła jednak z zasobu grup apozycyjnych konstrukcje spójnikowe typu *Warszawa, tj. stolica Polski, Beaubourg, czyli Centre Pompidou* mimo ich koreferencyjności (1980, s. 87).

W badanych tekstach średniowiecznych funkcję zbliżoną do *czyli, mianowicie* pełniły właśnie spójniki CZUSZ, TOCZUSZ. Zasadniczo wszystkie trzy opisane wyżej zastosowania CZUSZ w pewnych zakresach odpowiadały funkcjom apozycji, por. przykłady:

- wtore zową Teofanija, jeż sie stało przy krzście bożem, <jakoby od **Boga, czusz od ojca** uczynione (Rozm 221);

³ Krystyna Pisarkowa (1984) dowodziła, że rzeczownik IMIENIEM był neutralny składniowo, a pomiędzy apelatywem a nazwą własną występowała składnia zgody. Potwierdzają to tylko niektóre przykłady, por.: *A ten ma dziewczkę jimieniem Sarę* (BZ). Jednak w wielu zdaniach nazwy własne pojawiały się jako cytaty, w postaci nieodmienionej, albo stały w mianowniku, por.: *i szedł ku Ismahelowi, i pojmie żonę kromia tych, jeż to jest pirwej jimiał, jimieniem Meelech* (BZ Gen XXVIII); *Zatym Dawid przyszedł do Nobe ku kapłanowi jimieniem Achymelech* (BZ Gen XXV). Współcześnie w zdaniach z IMIENIEM obowiązuje składnia rządu.

⁴ <http://spjs.ijp.pan.pl/szukaj/index>; por. także *Słownik zapomnianych wyrazów funkcyjnych* (Pawelec, 2015).

- Chciał jednego zabić s nich i uderzył sługę wyszszego **biskupa, czusz Kaifasza** (Rozm 636);
- Naśladował Jesusa Szymon Piotr i iny **zwolenik, czusz Jan...** (Rozm 659);
- Szostego dnia upadą wszytki **budowania, czusz mury i groby** (Rozm 479);
- Ktore nasienie padło na kamienie, toć jest ten, ktory słucha słowa bożego... a ni ma w sobie **macie, toczusz dobrego fundamentu** (Rozm 338).

Przykłady z CZUSZ, TOCZUSZ wprowadzały kwaziapozycje deskryptywne, restryktywne oraz deskryptywno-restryktywne, dowodzące nieomal równoważności funkcjonalnej kwaziapozycji z apozycjami.

5. Partykuła SŁOWIE w znaczeniu ‘to jest, to znaczy, czyli, inaczej mówiąc, mianowicie’ wprowadzała elementy o funkcji apozycji jako swoisty łącznik kontekstowy z dopowiedzeniem rzeczownikowym, np.:

- Włazł **na gorę, słowie Tabor**, a otworzyw swa usta uczył je (RXXII 219r);
- Rownyli dział mają wziąć dziedzinie dzieci bądź żeńczyzna, bądź mężczyzna jimienia jego oóca albo macierze z **parobczymi, słowie** jej brata **dziećmi** p<odług> prawa? (OtrMac 39r).

Konstrukcje ze SŁOWIE wyekscerpowano przede wszystkim z ortyli, w których określały i wskazywały uczestników zdarzeń procesowych lub przypisywały im cechy, własności jako predykaty:

- kto **ty ludzi, słowie świadki**, ma k temu sprawnie świadectwu przycisnąć (OrtMac 43r: 12);
- Potym umarła ta żona, co dziecię krzcila i mąż on, **słowie jej kmotr**, co mu dziecię krzcila (OrtMac 47v)
- Zgodziło sie potym, iż mąż onej żony pojał żonę tego umarłego męża, **słowie kmotrę jego pirzwej żony**, i brali ślub, i uczynili swadźbę (OrtMac 50v).

Partykuła SŁOWIE otwierała miejsce przede wszystkim dla apelatywów, rzadko miejsce w postpozycji zajmowały *nomina propria*, a przytoczone przykłady lokują ją jako element konstrukcyjny wyrażenia o funkcji tożsamej z apozycją.

Partykuła nie wpływała na formę gramatyczną rzeczownika w postpozycji. Uzgadniana była ona z rzeczownikiem głównym albo pozostawała nieuzgodniona, czyli zachowywał się jak zwykła apozycja.

4. TO JEST spełniało w analizowanych typach konstrukcji podobną funkcję do CZUSZ oraz SŁOWIE, por.:

- aby pan krakowski **w trzech miastoch, to jest w Krakowie, w Andrzejowie, w Wiślicy** sądził (Dział 45);
- **Chleb** nasz nadprzyrodzony daj nam dzisiaj, **to jest Jesukrysta** (Rozm 277);
- ustawiamy, aby w ziemi krakowskiej **kastellan jej, to jest pan krakowski** (Sul 67);
- tedy ten rękojmia ma sam zapłacić **wargielt, to jest** o głowę ośmnaście funtow (OrtMac 39r: 4);
- **Biskup, to jest kaplan nawyszszy** miedzy bracią swoją (BZ Lev XX).

Choć interpretacja elementów stojących w postpozycji do rzeczownika nadrzędnego w cytowanych przykładach nie zawsze byłaby identyczna, zbieżność funkcjonalna z apozycjami wydaje się naturalna, np.: *kastellan, pan krakowski; biskup, kapłan nawyzszy* czy *Faze, Przyjście Pana*. Podobieństwo do apozycji w wypadku tego typu konstrukcji dostrzegł m.in. Jan Łoś (1923). W wyekscerpowanych zdaniach można mówić o funkcjach fraz rzeczownikowych, wprowadzanych przez TO JEST tożsamych z funkcją restryktywną apozycji (por. *W te to ewangelije dzisiejsze nasz Kryst miły o dwu on apostołu mowi, toć jest o świętem Pietrze a o świętem Janie* – Gn 177v); funkcją deskryptywną (por. *ktora jest przelana na ziemię od <krwie> Abła prawdziwego aż do <krwie> Zacharyjasza kapłana, syna Barachijasza, to jest Jojasza syna, któryż snadź Barachijaszem zwan* – Rozm 463) oraz funkcją restryktywno-deskryptywną (por. *a kiedy o wierdunkową winę, tedy środniego wołu, to jest juńca* – Sul 63) (por. Kallas 1980).

5. Postwerbalnymi leksemami konotującymi kwaziapozycje były imiesłowy RZECZON, RZECZONA ‘zwany, zwana, nazwany, nazwana’ itp.:

- Też gdyby **urzędnik, jen rzeczon woźny**, jnako rotę przysięgi mowił świadkom (testibus), niżli jest skazano (Sul 63);
- Narodził sie **zbawiciel** wam, / **Ktory rzeczon Chrystus Pan**. Hallelujah (CTob);
- Rzeka czwarta **rzeczona jest Eufrates** (BZ Gen II).
Występowały one jako składnik pełnego zdania podrzędnego:
- Tu sie poczyna **modlitwa, ktora jest rzeczona modlitwa boża**, bo sam Bog napirwej nauczał swe zwoleniki pacierza (Rozm 273);
- Tu są imiona dwanaś[cz]cie apostołów: Napirwszy **Szymon, ktory rzeczon Piotr** (Rozm 308);
- a Jakob porodził Jozefa, męża Maryjej, z chtoiej narodził się jest **Jesus, chtory rzeczon Krystus** (Zam 286).

Pojawiały się także bezpośrednio po podstawie rzeczownikowej jako specyficzne struktury potransformacyjne, np.:

- I rze<k>ł Lamech swyma żonama drzewiej **rzeczonyma Ade a Selle** (BZ Gen IV);
- akom ja... nie wjechał w[o] twoję **dziezinię rzeczoną Zakrzewo** gwałtem (Czrs LXXXIV).

W powyższych przykładach można dostrzec apozycyjną funkcję wymienionych konstrukcji. W niektórych zdaniach po zamianie szyku rzeczownik stawał się w zasadzie apozycją:

- I był jest początek jego krolewstwa w Babiloni<e> a Ared, a Ardach, a w Kalatyniech, w **włości Semaar tako rzeczonej** (BZ Gen X).
Proces ten uwidaczniał się w zdaniach z ekwiwalentnymi strukturami w obrębie jednego tekstu:
- Tedy Laban pojmie z sobą [trzy] braty i ściął ji siedm dni, i pościął ji **na gorze rzeczonej Galaad** (BZ Gen XXXI)
vs.
a przez rzekę się przebrał i jechał ku **gorze Galaad** (BZ Gen XXXI);

- żona madyjańska, któraż pospołu zabita jest, **rzczona jest Kozbi dziewczka Surowa, ksią-
żęcia** urodzonego mady jańskiego (BZ Num XVI)
vs.
a skłamali są was łściwie przez modłę Fegor a **Kozbi dziewczkę wodza madyjańskiego,
siostrę swą** (BZ Num XVI).

W niektórych wypowiedzeniach zamiennie używano apozycji albo wyrażenia z RZECZONY:

- przy bronnych ślachatnych **mężoch, paniech**: Pietrze Piliku wojewodzie, Sławcu kastellanie czyrskimi, Dobiesławie [sławie] też czyrskiem, Boleście wyszegrodzkiem i zakroczym-
skiem, **Jakubie, rzczonem Poczta, Ciechanowskiem <...> Szczepanie, rzczony<m>
Luśnia, czyrskiem, Macieju, rzczonem Gnat, warszewskiem, Jaszku, rzczonem
Fortuna, zakroczymskiem** (Sul 101).

Podobnie zamiennie posługiwano się oboma sposobami w „Kodeksie Świętosławów” do podawania tytułów części kodeksów, np.:

- Primaeva constitutione. Pirwiejszym ustawieniem w **kapitulie rzczonem Statuimus** i dalej znano jest być chowano (Sul 80);
- To... kapitulum... oprawiono jest... a wyłożono... szyrzej w **kapitulie Cum praescriptio** (Sul 65).

Wymienność i tożsamość funkcjonalną analizowanych konstrukcji widać także w poniższych przykładach – obok siebie zamieszczono dwa sposoby deskrypcji:

- **O winie siedmdziesiąt** Praterea. Mimo to **wina, jaż rzczona siedmdziesiąt** (Sul 33);
- tylkokróć jemu za sromotę **winę, jaż rzczona pięćnadzieścia**, zapłacić ma a naszemu sądu mimo to takąż **winę pięćnadzieścia** zapłacić (Sul 46).

Przytoczone przykłady ilustrują silne upodobnienie funkcjonalne konstrukcji analitycznych z imiesłowem RZECZON do grup z apozycjami oraz ich wymienność w zdaniach. Najczęściej występowały one w „Kodeksie Świętosławów” oraz w „Kodeksie Działyńskich”, także w „Biblii królowej Zofii”.

Zakończenie

Opisane w artykule konstrukcje kwaziapozycyjne, zazwyczaj niemal tożsame pod względem funkcjonalnym z typowymi apozycjami, stanowiły całościowo istotny zbiór w zabytkach języka polskiego, bez porównania jednak mały w konfrontacji z zasobem wypowiedzeń z typowymi grupami apozycyjnymi. Kwaziapozycje powstawały wokół kilku składników:

- a) IMIĘ konstituowało frazę z nazwą własną o funkcji restryktywnej, np. *a żona jego z corek Aaron, a jimię jej Elżbieta* (Zam 1r:5);

- b) NA IMIĘ konstituowało frazę z nazwą własną o funkcji restryktywnej, także z apelatywem o funkcji deskryptywnej, np.: *i losem sie dostało Świętochnie żenie Andree na imię dom, siedlisko i ogród* (RKal 27);
- c) IMIENIEM konstituowało frazę z nazwą własną o funkcji restryktywnej, np. *Zatym Dawid szedł odtąd precz i uciekł do jenek jaskinie j imieniem Adollam* (BZ Jud XXII);
- d) CZUSZ / TOCZUSZ konstituowały frazy z nazwą własną o funkcji restryktywnej oraz z apelatywem o funkcji deskryptywnej, np.: *Wynidźcie a obezrycie, corki Syjon, czusz dziewczki jerozolimskie, kroła zbawiciela* (Rozm 829);
- e) SŁOWIE konstituowało frazę z apelatywem o funkcji deskryptywnej oraz – rzadko – frazę z nazwą własną o funkcji restryktywnej, np.: *Gdyż ta niewiasta nie może mieć żadnego świadectwa, co jej dano za wiano, tedy dzieci, słowie jej pasierbowie, bliższy są samy swą ręką przysiąc* (OrtMac 51r);
- f) TO JEST konstituowało frazę z nazwą własną o funkcji restryktywnej oraz z apelatywem o funkcji deskryptywnej, np.: *W te to ewanjelije dzisiejsze nasz Kryst miły o dwu on apostołu mowi, toć jest o świętem Pietrze a o świętem Janie* (Gn 177v);
- g) RZECZON konstituowało frazę z nazwą własną o funkcji restryktywnej oraz z apelatywem o funkcji deskryptywnej, np.: *I był jest początek jego krolewstwa w Babiloni <e> a Ared, a Ardach, a w Kalatyniech, w włości Semaar tako rzeczonej* (BZ Gen X).

Kwaziapozycyjność elementów w powyższych konstrukcjach potwierdzała się w tekstach źródłowych, gdyż znaleziono przykłady transformacji owych fraz w typowe apozycje:

W wypadku omawianych jednostek składniowych, choć ugruntowanych w tekstach łacińskich, powszechniejszemu ich stosowaniu nie sprzyjała zapewne analityczna budowa i utrudnienie w zakresie rekurencyjnego powielania schematu. Składały się bowiem z większej liczby składników niż syntetyczne i multiplikowalne apozycje.

Warto zauważyć, że w literaturze przedmiotu niekiedy uznawano frazy ze spójnikami CZUSZ / TOCZUSZ, zwrotem TO JEST czy partykułą SŁOWIE za apozycje. Taka kwalifikacja była potencjalnie zasadna przy założeniu, że pomiędzy podstawą i apozycją mogą się pojawić elementy spajające, łączniki. Jednak ze względu na ograniczenie definicyjne grup apozycyjnych do jednostek niezawierających żadnych łączników zostały one uznane za konstrukcje kwaziapozycyjne.

Wykaz skrótów

In: *Korpus tekstów staropolskich do roku 1500 [Corpus of Old Polish Texts to the Year 1500]*. [In Polish]:

BZ – *Biblia królowej Zofii [Queen Sophia's Bible]*.

Ctob – *Chwała tobie, Gospodzinie... [Glory to you, Lord...]*.

Dzial – *Kodeks Działyńskich [Działyński Codex]*.

OrtMac – *Wyroki sądów miejskich, czyli ortyle [Judgments of municipal courts, i.e. ortyles]*.

OrtOssol – *Najstarsze staropolskie tłumaczenie ortyli magdeburskich [The oldest Old Polish translation of Magdeburg eagles]*.

R XXII – *Kazanie na dzień Wszech Świątych [Sermon for All Saints' Day]*.

Rozm – *Rozmyślanie przemyskie [Meditation in Przemyśl]*.

Zam – *Ewangeliarz Zamoyskich [Zamoyski Gospel Book]*.

Inne:

Czrs – *Księga ziemi czerskiej 1404–1425 poprzedzona wstępem historycznym [The Book of the Czersk Land Preceded by a Historical Introduction]*, 1879. *Liber terrae Cernensis. Najdawniejsze księgi sądowe [The Oldest Court Books]*. Warszawa: W drukarni J. Bergera. Dostęp: <<https://sbc.org.pl/dlibra/publication//25943/edition/23758>> [Od 20.02.2023]. [In Polish].

RKa1 – *Wielkopolskie rotty sądowe XIV–XV wieku [Greater Poland's Court Circles of the 14th and 15th Centuries]*, 1974. T. IV: *Roty kaliskie [Kalisz Rota]*. Zebrali i opracowali H. Kowalewicz i W. Kuraszkiewicz. Wrocław: Wydawnictwo PAN. [In Polish].

Bibliografia

Kallas, K., 1980. *Grupy apozycyjne we współczesnym języku polskim [Appositional Groups in Contemporary Polish]*. Toruń: Wydawnictwo UMK. [In Polish].

Klemensiewicz, Z., 1948. *Skupienia, czyli syntetyczne grupy wyrazowe [Clusters, i.e. SYNTHETIC WORD GROUPS]*. Kraków: PAU. [In Polish].

Łoś, J., 1923. *Gramatyka polska [Polish Grammar]*. Lwów–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. [In Polish].

Pisarkowa, K., 1984. *Historia składni języka polskiego [History of Polish Language Syntax]*. Wrocław: Ossolineum. [In Polish].

Słownik pojęciowy języka staropolskiego [Conceptual Dictionary of the Old Polish Language], 2020. Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków. Dostęp: <<http://spjs.ijp.pan.pl/szukaj/index>> [Od 20.02.2023]. [In Polish].

Pawelec, R., 2015. *Słownik zapomnianych wyrażen funkcyjnych [Dictionary of Forgotten Functional Expressions]*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SEMPER. [In Polish].

Zbróg, P., 2014. Składnia grup z podstawą miasto w polszczyźnie do 1939 roku [Syntax of Groups with the Basis: City in the Polish Language until 1939]. *Prace Filologiczne [Philological Works]*, LXV, s. 421–435. [In Polish].

Zbróg, P., 2020. Wybrane problemy generowania grup apozycyjnych w dawnej polszczyźnie [Selected Problems of Generating Appositional Groups in the Ancient Polish Language]. *Respectus Philologicus*, 37 (42), s. 11–21. <https://doi.org/10.15388/RESPECTUS.2019.37.42.35>. Dostęp: <<https://www.zurnalai.vu.lt/respectus-philologicus/article/view/17044/16175>> [Od 20.02.2023]. [In Polish].